

4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. К. 2006 – 716 с.
5. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука. 1988-341 с.
6. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. К. – Брама, Изд. Вовчок О. Ю., 2004. – 336 с.
7. Goethe J. W. Novellen. – Berlin, 1983. – 426 s.

УДК 811.161.2'373.7

Дехтярьова О.В.
(Сімферополь, Україна)

ПРИЙОМИ ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Стаття присвячена опису різноманітних прийомів підвищення емоційно-експресивного забарвлення художнього тексту за рахунок використання діалектних фразеологічних одиниць. Аналіз проводився на матеріалі художніх творів західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: емоційність, експресивність, діалектна фразеологічна одиниця, художній текст.

Статья посвящена описанию разнообразных приемов повышения эмоционально-экспрессивной окраски художественного текста за счет использования диалектных фразеологических единиц. Анализ проводился на материале художественных произведений западноукраинских писателей конца XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: эмоциональность, экспрессивность, диалектная фразеологическая единица, художественный текст.

The article deals with the description of various means of increasing expressiveness in artistic texts by using dialect phraseological units. The analysis is based on the materials of West Ukrainian writer's artistic texts at the end of XX - at the beginning of XXI centuries.

Key words: emotionality, expressiveness, dialect phraseological unit, artistic text.

Фразеологічні одиниці протягом кількох десятиліть привертають увагу науковців своїми стилістичними можливостями (див. праці Л. Г. Авксентьева, І. К. Білодіда, М. М. Богдана, В. С. Калашника, М. П. Коломійця, Л. Г. Скрипник, А. П. Супрун, В. Д. Ужченка, Л. Ф. Щербачук та ін.). Розвиток фразеологічної науки в XXI ст. потребує розширення об'єктів дослідження, зокрема фразеологічного фонду, почерпнутого з художніх творів авторів, які є носіями живого говіркового мовлення. Такі твори актуалізують словникові скарби української традиційної фразеології та служать засобом фіксації багатьох мовних явищ, поширених лише на певній території. Тому вивчення функціональних властивос-

© Дехтярьова О.В., 2012

тей діалектних фразеологічних одиниць (далі ДФО) в лінгвістиці тексту є одним із актуальних завдань на сучасному етапі розвитку фразеології. Подолання ДФО регіональних обмежень, введення їх до фразеологічного корпусу літературної мови – це процес довгий, але закономірний у системі національної мови. Одним з основних шляхів впровадження ДФО до літературного вжитку є мова художньої літератури. На важливість вивчення виражальних засобів, “вибраних і відібраних письменником із загальнонародної мовної скарбниці”, у свій час указували В. В. Виноградов [1: 226], О. І. Єфімов [2: 10]. У творах художньої літератури на перший план виходить саме експресивно-стилістичний бік ФО, що дає змогу митцям активно залучати останні до побудови поетичних картин [3: 125]. Але вживання ДФО у художній літературі є органічним лише в такому вигляді, у якому це потрібно для здійснення авторського задуму, тобто завжди відбувається творча обробка. Містячи у собі велику силу експресії й емоційної наснаги, ДФО є яскравим виявленням зображальних і естетичних якостей мови. Їх використовують для створення мовленнєвої характеристики героя, для оживлення авторської мови. За допомогою ДФО можна відтворити кожне явище дотепно, влучно, яскраво й оригінально, колоритно, бо у фразеологізмах найбільшою мірою закарбовано віковий досвід, етику й естетику, мудрість народу. “Неемоційних, стилістично незорієнтованих фразеологізмів не буває” [4: 179], у цьому дає змогу переконатись матеріал української художньої літератури кінця XIX – початку XX ст.

Метою дослідження є аналіз ДФО як виражальних засобів художнього тексту та встановлення прийомів їх емоційно-експресивного використання. Джерельною базою послугували ДФО, вибрані із творів Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини.

Характерною особливістю ДФО є яскраво виражена емоційність, яка тісно пов’язана з їх експресивністю. Під експресивністю мовних засобів, які виконують виражальну функцію, розуміємо наявність експресії – виразної сили ФО, яка робить “мовлення значно яскравішим, сильно діючим, глибоко вражаючим” [5: 19].

Необхідно відзначити, що “експресивність діалектизму підтримується, безперечно, ще й тим враженням мовної свіжості, небуденності, яке він справляє на читача” [6: 243]. Твори західноукраїнських майстрів художнього слова показують численні приклади такого вживання ДФО, коли вони стають винятково експресивними.

Важливим чинником творення експресивно-забарвленого значення є граматична будова ДФО. Зокрема високий ступінь експресивності притаманний тим ДФО, які мають структуру порівняння: *То так, дивиси, тиснемо з двох боків лешино, що тріснет, ск вуши на гребініці* (Хотк-1, с. 153); *Ех / Смостола / ... п-пропав, – каже, – ск пес у ярмарку* (Март., с. 371); *Бадіки й челядь повставали, гей опарені* (Черемш., с. 138); *Бо не стій у церкві як слуп* (Стеф., с. 34).

До сполук із високим ступенем експресивності також належать тавтологічні ДФО, де підсилювальну функцію виконують повтори: *А-а...Оле / Єким чудом чуденьким, єким дивом дивеньким... / Ано-ко ви, молодєки / Посувайтєси, дайте місце. Наш поренний пастух прийшов...* (Хотк-1, с. 165); *– Не пішла-сє тогід, бо ніяк було, ба сєсє, ба тото* (Март., с. 11).

Виразністю відзначаються ДФО, які введені в літературний текст і вступають у різку суперечність з його кодифікованими нормами: фонетичними, морфологічними, синтаксичними, лексичними.

Дуже ефективним, емоційно підвищеним прийомом є вживання таких лексичних компонентів у складі ДФО, які мають фонетичні особливості певного діалекту та від нормативних відрізняються одним звуком, наприклад: вживання [y] замість [o]: *Хлопець бачив, що дедя грає кумедію, і мовчав* (Хотк.-2, с. 88) – пор.: *граги (ламати) комедію* [7: 195];

вживання [i] замість [e]: – *Причепиться, як рiп'ях кожуха* (Март., с. 61) – пор. як *реп'ях до кожуха* [7: 734];

вживання [и] замість [о]: – *Один одного в ложці води втопив би* (Черемш., с. 135) – пор.: *втопити в ложці води* [7: 159];

вживання [а] замість [e]: – *А проше, газди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні* (Стеф., с. 66) – пор.: *без церемонії* [7: 940].

На загальну експресивність фразеологізму певною мірою впливає зміна словотвірної структури або морфологічної форми одного з його елементів, наприклад: ствердіння у 3-ій особі однини дієслів теперішнього часу флексійного [т']: *Як бог дасть, то буде пшениця* (Стеф., с. 148) – пор.: *як бог дасть* [7: 41]; *Слухайте-ста, Ніколаїшко, люба та पिшна, знаєте добре, шо я вам не воріг, мене болит серце за вашим, але шо я вам поможу, коли мені самому увесь талан забрали* (Черемш., с. 164) – пор.: *серце болить / заболіло* [7: 794] та ін.

Письменники часто вплітають у мовлення персонажів усічену форму родового відмінка однини займенника **його**: *Що то була за біда – так і най го дідько озьмет* (Хотк.-2, с. 273). Серед дібраних ДФО зафіксовано випадки утворення вказівних займенників шляхом редуплікації: *Рано вчула, а побіда законилася, а з сонечком пішла на тот світ до сина у гості* (Черемш., с. 262).

Синтаксичні перетворення ДФО пов'язані зі зміною їхньої структури, тобто з переміщенням компонентів стосовно один одного та з розміщенням їх у різних частинах контексту. Хоча в українському синтаксисі немає жорстких правил розподілу слів у реченні, проте певний порядок все ж таки існує. Відхилення від нього відразу відчувається, воно сприяє певній естетичній напрузі, привертає до себе увагу, змінює експресивну роль того чи іншого компонента: *Коли ж рада громадська зачала урядувати, тоді аж староста доглупався, як він сам себе в дураки пошив* (Март., с. 44) – пор.: *пошитися в дурні* [7: 685]; *Били та катували наших татів та в ярем запрягали, а нам уже кусня хліба не дают прожерти* (Стеф., с. 70) – пор.: *запрягти / запрягати в ярмо* [7: 316].

Стилістичного ефекту звучання живого усного слова досягають письменники, коли вживають поряд кілька ДФО у контексті: *Єк дало мені пуду – волосє д'гори здіймалоси / То сми без памнєті вилеків наверх, аж там трохи очунавси* (Хотк.-1, с. 113); *Дай господарочку милосердний, аби я з онего місця не рушилася, аби мені руки покрутило, аби мені ноги відоймило, аби мені очі повилазили, аби мені мову умкло, як брешу* (Март., с. 10); *Аби єму остатна година була, аби біг дав, шоби він сам тим молоком наїдавси / Християнин у губу не має шо взети, а він єго до аптики за молоком посилає* (Черемш., с. 78); *Якби ні жінка мизинним палцем кинула, та й бих капурець зробив, на винне яблуко бих розпосочив* (Стеф., с. 20).

Значний ефект дає заміна стилістично нейтрального нормативного складника ФО його експресивним діалектним синонімом. Майстри слова вдаються до лексичної заміни, щоб надати традиційному фразеологізмові забарвлення того діалекту, носієм якого

є той чи інший герой художнього твору. Діалектні синоніми певною мірою стилізують мову художнього твору, служать засобами характеристики й самохарактеристики персонажів, але головною їхньою функцією є надання оповіді емоційно-оцінних обертонів, відсвічення загальноживаних висловів, створення художньо-естетичної атмосфери в літературному тексті: діал.: *мреч в очех* (діал. *мреч* – літ. *мжичка*; *мряка*; *туман* [8: 126]): *Та вштак си провергли – а ту ті мреч в очех, а дух ек не зіпре у хавках* (Хотк.-2, с. 23) – пор. *туман в очах* [7: 903].

Фразеологічні синоніми – багатющий арсенал емоційно-експресивних характеристик осіб, предметів, процесів. Вдало дібраний синонім влучно, вичерпно й лаконічно передає ставлення мовця до об'єкта мовлення: пор. літ. *мати зуб* – діал. *мати пізьму* (*пизму*), *мати уру* “Сердитися, гніватися на кого-небудь”: *А Головач дїправді має любаску собі, і вна на него пизму мала в серці* (Хотк.-1, с. 52); *Таже я казати казав, коли же бо має на мене пізьму* (Март., с. 29); *Ек заступник віта на твого сина уру має, то ти собі Митрику, бійси, кілько хочеш, але села не рунтай, челіди не положи* (Черемш., с. 139).

Зміна форми та експресивно-стилістичних якостей ДФО здійснюється також завдяки поширенню її новими лексичними компонентами, які диктуються логіко-ситуативними умовами контексту: *Ото дякувати Богові сестельному, не біла нас ні раз громовице сего літа* (Хотк.-1, с. 121) – пор.: *дякувати Богові* [7: 287]; *Повинувався голосові віщого серця* (Март., с. 339) – пор.: *голос серця* [7: 187]; *Тому дівки та газдині міряють її згїрдним зором, обминають і в селі, і в бабинці церковнім* (Черемш., с. 243) – пор.: *міряти оком* [7: 494]; *Молися за мене, най мене бог хоронит, най мене направит на ліпший розум, бо тьи спечу у возні, як пацюка, бо меш три дні попів за своїм богацтвом згортати* (Стеф., с. 133) – пор. *направляти на розум* [7: 535].

Досить виразні, експресивно забарвлені контексти створюють антонімічні поєднання ДФО, наприклад: *Я му не дав житє та й відобрати не можу* (Хотк.-1, с. 52) – пор.: *давати життя* [7: 208] – *відбирати життя* [7: 114]; *Біг дав, та й біг узєв. Найшлоси було тройко, та й аді, так ек вінком замів* (Черемш., с. 76) – пор.: *Бог дав* [7: 36] – *Бог прибрав* [7: 38].

Однією з особливостей українського діалектного мовлення є тісний зв'язок із частками. Ця лексико-граматична категорія не тільки не заперечує структурну достатність наказових форм, а й посилює їх стилістичну виразність, надає їм різних модально-експресивних відтінків. Так частка **не** разом із дієсловом-імперативом недоканого виду передає експресивну заборону, експресивне прохання: *Е, ні / Не гніват Бога / Гостина була тишна* (Хотк.-1, с. 25); *Ти, мене, розумієш, на агзамент не бери, бо я, аді, рівно не піду* (Март., с. 77); *Ви, любєтка, не пиліт мого серця, бо я вже сплений* (Черемш., с. 67); *Ідіт, старий, спати, не гніт бандиги, а завтра підемо в село на вибір, та ми тих богачиків трохи намнемо* (Стеф., с. 134).

Потужною експресією відзначаються фразеологізовані прокльони та заклинання з діалектною часткою **най**: *А обсіли, най би їх так франця та короста обсіла, ек вони нас обсіли* (Хотк.-1, с. 30); *Най такого сина грім заб'є, шо неню не шїнує* (Черемш., с. 81); *Агій на тебе, та же най твої голови дідько приченитси, як не мої* (Стеф., с. 34).

Повторення фразеологізму може бути засобом мовної характеристики персонажа: *Ану, аби так пани або крамарі, – сказав малий Микита, – то хоть най усі вимірають, що до ноги, то нікто їм не заперечить / Хоть най їх холера витисне до лаби, то каждо-*

му *зась* (Март., с. 42). У даному мікроконтексті повторюються 2 ФО: одна – кодифікована *до ноги* [7: 556]; а інша – діалектна *до лаби* (діал. *лаба* – літ. *нога* [9: 246]) *Та й головою у стіни не бийте, бо нічо з них не віб'єте / А головою в стіну б'ю, бо би-м не місці за-деревіла, як би-м не била* (Стеф., с. 85) – пор.: *битися головою об стіни* [7: 27].

Посилується експресивність ДФО, коли використовуються пояснювальні слова *єк тот повідав, як якийсь казав, єк скійс казав, казати* та ін. *Та вно на правду, єк тот повідав, не пхай пальці межі двері, аби те не скалічило* (Хотк.-2, с. 175); – *Но-но-но, жінко, бог з тобою / Чоловік, як якийсь казав, хоче зажити світа: на то бог дав неділю / Цілий тиждень працюємо, як той казав, в поті чола, а...* (Март., с. 26); *Але, єк скійс казав: дуріють, бо мають з-за чого дуріти, а на свіжім люхті то ше гірше йде їм дур до голови* (Черемш., с. 44); *Кажут, шо болото зробив з жінки / А рано вона хотіла втечи, але їмив та прив'єзав та місів обцасами, як у глину / Най бог боронит від такого!* (Стеф., с. 83).

При прямому використанні фразеологізмів ступінь вияву їх експресивності певною мірою зумовлений місцем в реченні: якщо ДФО перебуває в постпозиції, вона становить образну вершину контексту. Привертають увагу зафіксовані ДФО із підвищеною експресивністю, локалізовані у кінці речення, які виконують додаткову узагальнювальну функцію в контексті, який їх оточує: *Хліба вони не роблять, підвод не дають так, як на долах, обходимося ми тут із ними, як із панянками якимось, – і все невлад, все він тебе ненавидить, сатаною дивиться* (Хотк.-1, с. 39); *Йди й ти за Гриньком та там будете оба сміятися з того святця, – сказав Іван, а тут стули хавку* (Март., с. 237); *Стійте, як мур, як камінна скала, на против і бийте його на скамузь* (Черемш., с. 128); *Слабував я тогди довго, гадав, що вже буде капут* (Стеф., с. 169).

І навпаки: зниження експресії спостерігається, коли ДФО розміщена у препозиції, у такому разі вона вносить логічний відтінок пояснення, уточнення. *Та з мене мій сім шкур ізпунстит, єк му не принесу чірвоних* (Хотк.-1, с. 60); *Узяв піп на мене пізьму, – говорив Гриць до жінки по якімось часі, вернувши від хреста / Як, за що! – А чи ж я знаю* (Март., с. 29); *Йде публіка в голову, а я таки не темлю, коли-сми її заживав / Нема з-за чого та й тому не кортит, най постит душа* (Черемш., с. 45); *Але мої діти ростут по бурінах разом з курьми, а як шо до чого прийде, отак як тепер, то ніхто не знає, шо вони цілий день їдъи* (Стеф., с. 139).

Отже, ДФО в художніх текстах є засобом посилення експресії, увиразнення, іноді унаочнення думки, яку письменник доносить до читача. Проаналізований матеріал дозволяє встановити такі прийоми експресивно-стилістичного використання ДФО у художніх творах: 1) вживання ДФО, які мають структуру порівняння; 2) повторення фразеологізму; 3) трансформація ДФО (поширення і т. ін.); 4) зміна синтаксичної структури ДФО; 5) антонімічне поєднання ДФО; 6) використання діалектних синонімів; 7) зведення фразеологізмів у синонімічний ряд; 8) вживання поряд декількох ДФО у контексті; 9) місцезнаходження ДФО у реченні; 10) відбиття фонетичних, морфологічних, синтаксичних діалектних рис, притаманних певному говору та ін.

ФО з діалектними елементами значно експресивніші порівняно із кодифікованими, вони свідчать про копітку роботу щодо відбору, відшукування образних зворотів для посилення барвистості мовлення героїв творів. і виразності думки письменників. Як справжні майстри творчого слова, письменники намагаються “видобути” із кожної ДФО

максимальний семантико-стилістичний ефект і, разом із тим, уміло використати їхню експресивну функцію. Збагачуючи експресивні засоби літературної мови, ДФО засвідчують свій вплив на цю мову й неабияку життєдайність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1959. – 654 с.
2. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – [2-е изд., доп. и перераб]. – М. : Изд-во МГУ, 1961. – 519 с.
3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
4. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навчальний посібник / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368с.
5. Берлизон С. Б. Экспрессивность и эмоциональность – доминирующие элементы смысловой структуры фразеологических единиц / С. Б. Берлизон // Вопросы семантики фразеологических единиц славянских, германских и романских языков: тезисы докладов. – Новгород, 1972. – Ч. 2. – С. 19–21.
6. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
7. Фразеологічний словник української мови : [у 2-х кн.] / [упоряд. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
8. Гуцільські говірки: Короткий словник / НАН України. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича ; [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін.]. – Львів, 1997. – 230 с.
9. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

ДЖЕРЕЛА

- Март. – Лесь Мартович Твори / Лесь Мартович. – К. : Дніпро, 1976. – 428 с.
- Стеф. – Стефанік В. Повне збір. творів : у 3-х т. / Василь Стефанік. – К., 1949. – Т. 1. – 377 с.
- Хотк.-1 – Хоткевич Г. Довбуш : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 2004. – 392 с.
- Хотк.-2 – Хоткевич Г. Камінна душа : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 1981. – 295 с.
- Черемш. – Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 336 с.